

ESKİÇAĞ YAZILARI

12

S. ŞAHİN, T. M. P. DUGGAN, M. ALKAN,
S. YENİ, E. AKINCI ÖZTÜRK,
M. TOZAN, S. DİNÇ, A. ÖZKAN,
H. KÖKER

A K R O N
16

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

AKRON
ESKİÇAĞ ARAŞTIRMALARI

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ DİLLERİNİ VE KÜLTÜRLERİNİ
ARAŞTIRMA MERKEZİ KİTAP DİZİSİ

16

DİZİ EDİTÖRLERİ

N. EDA AKYÜREK ŞAHİN
Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü
E-mail: edasahin@akdeniz.edu.tr
Tel: (0242) 310 61 84

FATİH ONUR
Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü
E-mail: fatihonur@akdeniz.edu.tr
Tel: (0242) 310 61 97

M. ERTAN YILDIZ
Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü
E-mail: ertanyildiz@akdeniz.edu.tr
Tel: (0242) 310 33 22

Akron kitap dizisinin editörleri ve yayımlayanları olarak kitap dizimizi destekleyen ve büyük bir özenle basan Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nın sahibi Sayın Nezh Başgelen'e ve kitabı teknik olarak baskıya hazırlayan Serdar Kıran'a en içten teşekkürlerimizi sunarız.

ESKİÇAĞ YAZILARI 12

YAYINA HAZIRLAYANLAR

N. Eda AKYÜREK ŞAHİN
Fatih ONUR
M. Ertan YILDIZ

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ESKİÇAĞ YAZILARI
12

Yayımlayan
Nezih BAŞGELEN

Uygulama: *Serdar KIRAN*

ISBN: 978-605-396-471-1

©2018 Arkeoloji ve Sanat Yayınları Tur. San. Tic. Ltd. Şti.
Hayriye Cad. Cezayir Sok. No: 5/2 Beyoğlu-İstanbul
Her türlü yayın hakkı saklıdır / All rights reserved.
Yayınevinin ve yazarın yazılı izni olmaksızın elektronik mekanik,
fotokopi ve benzeri araçlarla ya da diğer kaydedici cihazlarla
kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.
Sertifika no: 10459

Baskı: Mart Matbaa
Merkez Mah. Tatlıpınar Sok. No: 13
Nurtepe, Kağıthane-İstanbul
Sertifika No: 19644 / İstanbul, 2018

Kitaptaki bölüm yazarlarının her türlü görüş ve düşüncelerinin,
bilimsel değerlendirmelerinin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.

Kitabevi/Satış Mağazası:

arkeo*pera*

Yeniçarşı Cad. No: 66/A
34433, Galatasaray
Beyoğlu-İstanbul
Tel.: 0212 249 92 26

www.arkeolojisanat.com / info@arkeolojisanat.com

İÇİNDEKİLER

Editörlerden

N. Eda AKYÜREK ŞAHİN - Fatih ONUR - M. Ertan YILDIZ
VI

Stadiasmus Patarensis İçin Parerga 9:

Kaunos - Lykia Sorunu

Sencer ŞAHİN

1

Taş Üstündeki Gölgelelerin Ötesi:

Yazıtlarda Renklendirme, Yakı ve Cilalama

T. Michael P. DUGGAN

11

Arkeolojisi, Tarihi Coğrafyası ve Yazıtlarıyla
Doğu Pamphylia Kenti Kotenna ve Kotennalılar

Mehmet ALKAN

35

Magnesia ad Maeandrum'da Elit Sınıfa Mensup Kişiler
ve Üstlendikleri Görevler

Selda YENİ

49

Thyateira'da Bir Keldani Tapınağı: *Sambatheion*

Esengül AKINCI ÖZTÜRK

113

Aelius Aristeides ve Galenos'un Eserlerinde Pergamon ve Çevresi

Murat TOZAN

133

Kırşehir Müzesi'nden Yeni Yazıtlar II

Senem DİNÇ

177

Kaystros Havzası'nda Antik Dönem Kırsal Yerleşim Düzeni:

Dideiphyta *Katoikia* Örneği

Ali ÖZKAN

203

Örtülü Tanrıça: Komama'nın Tanrıçası

Hüseyin KÖKER

233

EDİTÖRLERDEN

Yeni bir Eskiçağ Yazıları ile karşınızda olduğumuz bu kitabımızda dokuz öğretici yazı yer almaktadır. Yazılar Eskiçağ'da Küçük Asya'nın tarihi, coğrafyası, epigrafisi ve sikkeleri üzerine değerli bilgiler vermektedir.

Kitabımızın ilk yazısı Sencer Şahin'in Almanca olarak yayımladığı bir makalesinin Berfu Tüzün tarafından yapılmış Türkçe çevirisidir. Bu yazıda geleneksel olarak bir Karia kenti olan Kaunos'un İ. S. 1. yy'ın ilk yarısında hangi Roma Eyaleti'ne dahil olduğu konusundaki tartışmalara değinilmektedir. Asia Eyaleti'nin bir kenti olan Kaunos'un zaman zaman Lykia Eyaleti'nde olduğu görülmektedir ve bu makalede Lykia Eyaleti'nin ilk kuruluşunda Kaunos'un bu eyalete alındığı fikri irdelenerek reddedilmektedir. Lykia Bölgesi'nin tarihi coğrafyası ve idari yönetimi bakımından oldukça öğretici bir çalışma olan ve bu karmaşık konuyu aydınlatıcı biçimde işleyen yazının özellikle konu ile ilgili çalışanlar için faydalı olmasını diliyoruz.

Kitabımızın ikinci yazısı T. Michael P. Duggan'ın daha önce İngilizce olarak yayımlanmış olan makalesinin Özge Bozkurtoğlu Özcan tarafından yapılmış Türkçe çevirisidir. Bu makalenin daha önce hemen hiç değinilmemiş bir konuyu incelemesi bakımından ayrı bir önemi vardır. Eskiçağ'da taş ya da başka bir malzeme üzerine kazınan yazıtlar kırmızı, yeşil ve mavi gibi renklere boyanıyordu. Bu yazıda tartışılan konu günümüze kalan Eski Yunanca ve Latince yazıtların harflerinin içinde tesadüfen kalan boya kalıntılarının da en az yazıtların kendileri kadar önemli olduğu, bilgi verdiği ve renklerin ifade ve anlama katkılarının olduğuudur.

Kitabımızın sonraki yazısı Mehmet Alkan tarafından yazılmıştır. Bir Doğu Pamphylia kenti olan Kotenna bu yazının konusunu oluşturmaktadır. Bu kentte bulunmuş olan bazı onur yazıtları aracılığıyla kentin yapısı, elitleri, konumu ve tarihi gibi konular tartışılmaktadır. Hem epigrafi hem de Anadolu'nun tarihi coğrafyası açısından bilgilendirici bir yazı olan bu makaleyi ilgiyle okuyacağınızı ümit ederiz.

Kitabın dördüncü yazısında Selda Yeni önemli ve büyük bir Ionia kenti olan Magnesia ad Maeandrum'da (Aydın'ın Germencik ilçesinde) Roma İmparatorluk Dönemi'nde ele geçen yazıtlar ışığında bu kentin elitlerini, onların kentte üstlendikleri memuriyetleri ve aldıkları unvanları incelemektedir. Söz konusu memuriyetlerin yönetimle, dinî konularla, ekono-

miyle, ticaretle, bayramlarla, eğitimle ve güvenlikle ilgili olduğu ortaya konulmaktadır.

Sonraki yazı Esengül Akıncı Öztürk'ün az bilinen bir konudaki bir incelemesini içermektedir. Akıncı Öztürk bir Lydia kenti olan Thyateira'daki bir Keldani Tapınağı'nı ve bu bağlamda Anadolu'da Keldaniler'in varlığını incelemektedir. Thyateira kentinde ele geçen bir lahit üzerindeki Eski Yunanca bir yazıtta geçen *Sambatheion* kelimesi hakkındaki bilim dünyasında yapılmış olan kapsamlı tartışmalar ve sonuçları bu yazıda irdelenmektedir. Yapının bir Keldani tapınağını mı, yoksa bir Yahudi synagogunu mu kastettiği konusundaki tartışmalara ayrıntılı olarak değinilmektedir. Sonuç olarak *Sambatheion*'un ismini Anadolu Tanrıçası Sambethe'den alan ve bir Keldani rahibesi olan Sambethe'ye ait bir tapınak anlamına geldiği ortaya konulmaktadır.

Kitabın altıncı yazısında Murat Tozan İ. S. 2. yüzyılın ortalarında Pergamon'da yaşamış olan ünlü hatip Aelius Aristeides ve ünlü hekim Galenos'un eserlerinde verdikleri bilgiler doğrultusunda Pergamon kenti ve çevresinin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını incelemektedir. Bu kentin Roma İmparatorluk Dönemi'nde hem Batı Anadolu hem de Roma dünyası için oldukça önemli bir eğitim yeri, dinî merkez, kültürel faaliyet alanı ve bir sağlık kenti olduğu gözler önüne serilmektedir. Bu iki yazarın eserlerinden ayrıca kent ve çevresi için son derece önemli tarihi ve arkeolojik bilgiler de çıkarılabilmektedir. Bu yazı başta Pergamon olmak üzere tüm Küçük Asya antik kentleri hakkında genel bilgi edinmek isteyenler için öğretici bir çalışmadır.

Kitabın yedinci yazısı Senem Dinç tarafından kaleme alınmıştır. Bu makalede 2016 yılında Kırşehir Müzesi'nde gerçekleştirilen epigrafik bir çalışmada kopyalanan 15 yeni Eski Yunanca yazıt incelenmektedir. Buluntu yerleri bilinmeyen ve stel biçiminde olan yazıtların tamamı vezinsiz mezar yazıtıdır. Eserlerin 13'ü Roma İmparatorluk Dönemi'ne, 3'ü ise Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir. Yazıtların tamamı basit içerikte olmalarına rağmen şahıs isimleri bakımından bilgi verici olup bu yazı epigrafi bilimine yeni bilgi kazandırması bakımından önemlidir.

Sonraki yazıda Ali Özkan Küçük Menderes Nehri'nin, yani antik Kaystros'un havzasında yer alan küçük ve kırsal bir yerleşim olan Dideiphyta *Katoikia*'sını incelemektedir. Yazıtlar ve arkeolojik kalıntılara dayanarak bugün İzmir'in Tire ilçesinin Kireli köyüne lokalize edilen bu yerleşim hakkında makalede ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bu bağlamda yazıda ka-

toikia sözcüğünün tam olarak ne tür bir yerleşimi ifade ettiği ve de bu tür yerleşimlerin kuruluş amaçları ve dönemleri hakkında tartışmalara da yer verilmektedir. Bu bölgedeki *katoikia* ismi ile bilinen başka ufak yerleşimlerden elde edilen bilgiler de bu yazıda değerlendirilmiştir. Antik Dönem’de Küçük Asya’daki yerleşim türleri hakkında değerli bilgiler veren bu yazının ilgi çekeceğini ümit etmekteyiz.

Kitabımızın son yazısında Hüseyin Köker bir antik Milyas kenti olan Komama’nın sikkeleri ile bu sikkelerde betimlenen ve “Örtülü Tanrıça” olarak isimlendirilen bir tanrıça hakkında bilgi vermektedir. Yazar bu tanrıçanın binlerce yıldır bu topraklarda var olan ve bereketi simgeleyen bir Ana Tanrıça kültürünün devamı olduğunu, Eski Yunan ve Roma dönemlerinde uğradığı ikonografik ya da işlevsel değişimlere rağmen bu kökenden geldiğini vurgulamaktadır. Bu düşünce ışığında Komama Tanrıçası’nın bu kent topraklarının yayıldığı verimli ova ve tarımsal faaliyetler düşünüldüğünde, kentten darp ettirdiği eyalet sikkeleri üzerinde severek ve sıklıkla kullanılan Örtülü Tanrıça’nın bereket ile ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hatta bu tanrıçanın Demeter’i işaret ettiğinin düşünülebileceğini belirtmektedir. Din tarihi açısından da bilgi veren bu yazının öğretici olmasını umuyoruz.

Kitaptaki yazıların ilginizi çekeceğini umarak son olarak bir teşekkürle sözlerimizi bitirmek istiyoruz. Akron kitap dizisinin kuruluşunda çok önemli bir rol oynamış ve başından beri serinin tüm kitaplarına eşsiz bir emek ve katkı sunmuş olan değerli hocamız Prof. Dr. A. Vedat Çelgin’e tüm destekleri için kalpten teşekkür ediyoruz. Bundan böyle sayın hocamız olmadan yolumuza devam edeceğimiz bu seride ortak çalışmalarımızda kendisinden çok şey öğrenmiş bulunuyoruz. Engin bilgisini her daim bizimle paylaşan ve bize çok değerli bilgiler öğreten sevgili hocamıza teşekkürlerimiz sonsuzdur. Emeklilik hayatında kendisine sağlık, esenlik ve her zamanki gibi Eskiçağ ile dolu bir yaşam diliyoruz.

N. Eda AKYÜREK ŞAHİN Fatih ONUR M. Ertan YILDIZ

THYATEIRA'DA BİR KELDANİ TAPINAĞI: SAMBATHEION

Esengül AKINCI ÖZTÜRK*

Lydia Bölgesi'ndeki Thyateira'da¹ (Akhisar) tespit edilerek, ilk defa 1679 yılında bilim dünyasına tanıtılan bir lahit üzerindeki Eski Yunanca yazıtta *Sambatheion* adında bir yapıdan bahsedilmektedir.² *Sambatheion*'un niteliği, yani bu yapının Keldani tapınağı mı, yoksa Yahudi synagogu mu olduğu tartışma konusudur. Bazı din tarihi araştırmacıları, bu yapının Yahudi Tanrısı'na ya da *Phaedrum* 244B'de Yahudi kökenli olduğu iddia edilen rahibe Sambethe'ye ait bir synagog olduğunu öne sürmüşlerdir. Kimi araştırmacılar ise, *Sambatheion*'un Anadolu Tanrıçası Sambethe'ye, yani Pausanias'ın³ Keldani Rahibesi (Khaldaialı Sibyl) olarak bahsettiği Sambethe'ye adanmış bir tapınak olduğunu düşünmektedir. Olasılıkla İ. S. 2. yüzyıla tarihlenen bu yazıt (TAM V, 2. 1142; IGR 4, 1281; CIJud II, 752) şu şekildedir:

Φάβιος Ζώσιμος κατασκευάσας σορὸν ἔθετο ἐπὶ τόπου καθαροῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως πρὸς τῷ Σαμβαθείω ἐν τῷ Χαλδαίου περιβόλῳ παρὰ τὴν δημοσίαν ὁδὸν ἑαυτῷ ἐφ' ᾧ τεθῆ καὶ τῇ γλυκυτάτῃ αὐτοῦ γυναικὶ Αὐρηλία Ποντιανῆ, μηδενὸς ἔχοντος ἑτέρου | ἐξουσίαν θεῖναι τινα εἰς τὴν σορὸν ταύτην· ὅς δ' ἂν τολμήσῃ ἢ ποιήσῃ παρὰ ταῦτα, δώσει εἰς μὲν

* Dr. Öğretim Üyesi Esengül Akıncı Öztürk, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli (eakinci@pau.edu.tr).

¹ Makaleye konu edindiğim yazıtı tedarik ederek, beni bu konuda çalışmaya motive eden Prof. Dr. Hasan Malay'a içtenlikle teşekkür ederim.

² Rycaut 1679, 75.

³ Paus. 10.12.9; *Phaedrum* 244B (şurada: Stern 1984, 3, 62, No. 571).

τὴν πόλιν τὴν Θυατειρηνῶν ἀργυρίου δηνάρια χεῖλια πεντακόσια, εἰς δὲ τὸ ἱερώτατον ταμεῖον δηνάρια δισχεῖλια πεντακόσια γεινόμενος ὑπεύθυνος ἔξωθεν | τῆς τυμβωρυχίας νόμῳ. ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς ἐγράφη ἀπλᾶ δύο, ὧν τὸ ἕτερον ἐτέθη εἰς τὸ ἀρχεῖον. ἐγένετο ἐν τῇ λαμπροτάτῃ | Θυατειρηνῶν πόλει ἀνθυπάτῳ Κατιλλίῳ Σεβήρῳ μηνὸς Αὐδναίου τρισκαίδεκάτη ὑπὸ Μηνόφιλον Ἰουλιανοῦ δημόσιον.

“Fabius Zosimos bu lahdi kendisi ve pek sevgili karısı Aurelia Pontiane için yaptırıp, kentin dışında ve Sambatheion’un yanında ve Khaldailuların mahallesinde ve resmi yolun kıyısında bulunan boş bir alana yerleştirdi. Hiçbir kimsenin bu mezara bir başkasını gömmeye yetkisi yoktur. Buna aykırı davranmaya cüret eden kişi Thyateira kentine 1500, kutsal hazineye ise 2500 gümüş denari ödeyecek ve ayrıca mezar soygunculuğuna ilişkin yasayı çiğnemekle suçlanacaktır. İki nüsha olarak yazılan bu belgenin diğer kopyası arşivde korunmaktadır. Bu belge, Iulianus oğlu, devlet memuru (resmî noter) Menophilos tarafından, görkemli Thyateira kentinde ve Catiilius Severus’un Asia Eyaleti valisi (proconsul) olarak görev yaptığı yılın Audnaios ayının 13. gününde hazırlandı”.

Yahudi tarihçi Iosephos, *Yahudi Tarihi* adlı kitabında, “kutsal kitapların ve tapınak vergilerinin” korunduğu mekanı *Sabbateion* (σαββατεῖον) olarak adlandırmaktadır.⁴ Bazı tarihçiler, burada geçen σαββατεῖον ifadesinin synagog anlamına geldiği fikrinden hareketle, *Sambatheion*'un (σαμβαθεῖον) bir Yahudi synagogu olduğunu ileri sürmektedirler.⁵ Bu görüşü ilk defa dile getiren Schürer'in *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ* adlı kitabının yeni editörlerine göre, σαμβαθεῖον “Sabbath Evi” anlamına gelen σαββατεῖον ile özdeştir.⁶ Bu araştırmacılar, *Scholia Platonica*'da on rahibeden birisi olarak ve ilk sırada gösterilen Sambethe'nin antik geleneğin bildirdiğinin aksine Keldani olmadığını, aslında Yahudi olduğunu iddia etmektedirler. Yani onlara göre, “*Sambatheion*” “sabbath”dan türemiş olan “*Sabbateion*” terimi ile aynı anlama geldiği için, Thyateira'daki *Sambatheion* Yahudi rahibe Sambethe'ye ait bir synagogdur.⁷

Buna karşılık, dilbilimci Wilhelm Schulze, Sambethe'nin semitik kökenli bir Anadolu tanrıçası olduğunu ve Sabbatistes'in (ya da Sambathikos) dişil formu olarak anlaşılması gerektiğini öne sürmüştür. Schulze'ye göre bu tanrı ve tanrıça orijinal olarak Anadoluludur. İlk defa Schulze, Sambethe adında bir Anadolu tanrıçasının varlığından bahsetmiş ve Yahudi rahibe Sambethe'nin de Anadolu tanrıçası Sambethe (Sambathe) ile sonradan özdeşleştirildiğini belirtmiştir. Nitekim ona göre, rahibe Sambethe'nin ismi Yahudi Sabbath'dan değil, Anadolu Tanrıçası Sambethe'den kaynaklanmaktadır.⁸ Schulze'nin bu teorisini benimseyen Youtie, Ziebarth ve Gress-

⁴ Josephus, *Antiquities*, 16. 164: “ἐὰν δέ τις φωραθῆ κλέπτων τὰς ἱεράς βίβλους αὐτῶν ἢ τὰ ἱερά χρήματα ἐκ τε σαββατείου ἐκ τε ἀνδρώνος, ...”

⁵ Örneğin bkz. Van der Horst 1991, 151.

⁶ Schürer 1973, 19.

⁷ Phaedrum 244B; Tcherikover 1964, 50-52; Trebilco 1991, 198; Van der Horst 1991, 150-151; Feldman 1993, 215, 359. Benzer bir sunum için bkz. Harland 2014, 432.

⁸ Schulze 1966, 289-296.

mann gibi tarihçiler, bu fikir doğrultusunda Thyateira'daki *Sambatheion*'un bir Keldani tapınağı olabileceğini savunmaktadırlar.⁹

Bu makalede, *Sambatheion*'un niteliğı hakkındaki uzun soluklu tartışma etrafıca ele alınacaktır. İlk olarak, Herbert C. Youtie'nin Thyateira'daki *Sambatheion*'un Keldani tapınağı olduğı yönündeki görüşleri incelenecektir. Daha sonra, Victor A. Tcherikover'in *Sambatheion*'u Yahudi synagogu olarak gören fikri tartışılacaktır. Çalışmamızın son bölümünde ise, gerek Philip A. Harland'ın Tcherikover'in görüşüne yöneltmiş olduğı eleştiri, gerekse Keldaniler'in Yahudi inancı ve Yunan düşüncesi üzerindeki etkisi ışığında, *Sambatheion*'un bir Keldani tapınağı olduğı yönündeki teörinin daha tutarlı ve makul olduğı gösterilmeye çalışılacaktır.¹⁰

I

Youtie'nin bu konudaki savunması Schulze'nin teorisi etrafında şekillenmektedir. Bu nedenle, öncelikli olarak Schulze'nin teörisinin ne olduğunun en azından ana hatlarıyla ortaya konulması önemlidir. Schulze, ilk defa Sambethe adında bir Anadolu tanrıçasının var olduğunu ileri sürmüştür. Özellikle onomastik bir çalışma temelinde Anadolu'ya ait çok sayıda yazıtta geçen ilgili isimlerde “ββ” ile “μβ” değışiminin yapılması gerektiğini önermiş ve bu isimleri Σαμβεθις ve Σαμβεθεϊον şeklinde ifade etmiştir. O bu isimleri doğrudan Tanrıça Sambethe ile ilişkilendirmektedir.¹¹

⁹ Ziebarth 1896, 61; Gressmann 1920, 1560-1565; Youtie 1944, 212-213.

¹⁰ Mesopotamia'nın en eski kavimlerinden birisi olan Keldaniler'in anayurdu Babil'in güneybatısındadır. Thyateira'daki yazıtta bahsedilen Keldaniler “savaş, sürgün ya da bir salgın hastalık nedeniyle” Mesopotamia'dan ayrılarak Thyateira'ya gelmişlerdi. Bkz. <http://www.hasanmalay.com/index.php/yasam/keldani>.

¹¹ Schulze 1966, 289-291. Bu makale ilk defa 1895'de yayınlanmıştır: W. Schulze, “Samstag”, Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen 33/3, 1895, 366-386.

Eğer Schulze'nin bu yaklaşımı doğruysa, o zaman Thyateira'daki *Sambatheion* Sambethe tapınağıdır. Ayrıca, Schulze için, Tanrıça Sambethe bir Keldani rahibesi (Sibyl) olan Sambethe ile özdeştir. Onun düşüncesine göre, Tanrıça Sambethe orijinal formunda belki bilinmiyor olabilir; ama Keldani rahibesi Sambethe'nin Σάββη şeklindeki *hypokoristik* formunu Pausanias'dan öğrenmekteyiz ve Sabbe (Σάββη) daima Sabbethe'nin (Σαββήθη) kısaltılmış formudur. Dolayısıyla, Anadolu'da inanılan bu tanrıça Semitik kökenli Sabbathe (Σαββάθη) olup, Sabbethe (Σαββήθη) ise Sabbathe'nin (Σαββάθη) ionik formudur.¹² Schulze'nin bu teorisini Gressmann, Ziebarth ve özellikle Youtie etkili bir şekilde savunmuştur.¹³ Şimdi Youtie'nin görüşünü detaylandırmaya çalışalım.

Youtie, "Sambathis" başlıklı çalışmasında, Mısır'da bulunmuş olan bir *ostrakon* üzerinde geçen ΣΑΜΒΑΘΙΣ (Sambathis) ismine dikkat çekerek, Sambathis ve Sambethe bağlantısını araştırmıştır.¹⁴ Ona göre, bu *ostrakona* kaydedilmiş olan isimlerden ilkinin Sambathis olması, onun önemli bir tanrıça olduğunu düşündürür. Çünkü eğer öyle olmasaydı, bu tür bir listede önemli tanrı ve tanrıçalarla birlikte, hem de ilk sırada yer almazdı.¹⁵ Youtie bunu desteklemek için, rahibe Sambethe'nin Tanrıça Sambat-

¹² Schulze 1966, 291-294; Paus. 10.12.9. Ayrıca bkz. Tcherikover 1964, 47-48.

¹³ Nitekim Gressmann da, Keldani Rahibesi'ni Anadolu Tanrıçası Sambethe'nin rahibe formuna indirgenmiş hali olarak görmektedir, bkz. Gressmann 1920, 1560-1565. Ayrıca Ziebarth tarafından, Naukratis'deki bir yazıtta söz edilen σύνοδος Σαμβαθηκή Anadolu Tanrıçası Sambethe'ye inananlardan oluşan bir topluluk/dernek olarak yorumlanmıştır, bkz. Ziebarth 1896, 61; IGR I.5 1106.

¹⁴ Bu *ostrakon*, büyük bir *ostraka* grubuna ait olup, Michigan Üniversitesi tarafından 1924-1929 yılları arasında Karanis'de bulunmuştur. Sambathis isminin kaydedilmiş olduğu 657 numaralı *ostrakon* üzerinde okulda öğretilmek için hazırlanan tanrı ve tanrıça isimlerinden oluşan bir liste bulunmaktadır. Bu isim listesinde ΣΑΜΒΑΘΙΣ ile birlikte sıralanmış olan beş isimden diğer dört tanesi tanrı ve tanrıça isimdir, bkz. O.Mich I, 657.

¹⁵ Youtie 1944, 213.

his'e inanan bir rahibe olduğundan bahsederek, Sambethe'nin Yahudi rahibesi değil doğulu bir rahibe olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Daha önce sadece bir kişi ismi olduğu düşünülen Sambathis'in aynı zamanda tanrısal bir isim olarak da kullanıldığına ilk kez bu *ostrakon* üzerindeki isim listesinde rastlanmıştır. Youtie'ye göre bu isim, "Thyateira'da *Keldaniler'in semtindeki Sambatheion* (Σαμβαθειον ἐν τῷ Χαλδαίου περιβόλῳ) olarak tanımlanan tapınağın adandığı tanrıçanın adıdır."¹⁶ Dolayısıyla da *Sambatheion*, Naukratis'de faaliyet gösteren σύνοδος Σαμβαθική (Sambathik topluluk/dernek) gibi, doğu kökenli rahibenin (Σαμβήθη) kültürünün hizmetine sunulmuştur.¹⁷ Ona göre, bu doğulu kâhin rahibenin adı, Schulze'nin de belirttiği gibi, Σαμβάθη isminin ionik formudur.¹⁸ Ayrıca, rahibelere de bir kutsallık atfedildiğinden, Sambathis ile Sambethe özdeşleştirilebilir ve "Sambethe, Erythraılı sibyl Herophile'ye benzer şekilde, Θεὰ Σίβυλλα yani Tanrıça Sibylla'dır."¹⁹

Youtie, yine Schulze'nin izinden giderek, Sambethe'nin aslında Asia kökenli bir ana tanrıça olduğunu ve bu tanrıçanın geç devirlerde rahibe formuna indirgenerek tapım gördüğünü söylemektedir. O, bu görüşünü şöyle temellendirmeye çalışmıştır. Rahibeler de orijinal formlarında, tıpkı Demeter ve Persephone gibi, ana tanrıça ve aynı zamanda da bolluk, bereket tanrıçasıdır. Her ne kadar rahibe formunda olsalar da, belirli ölçülerde orijinlerini korumaya devam ederek, eski kimliklerinin özelliklerini kaybetmemişlerdir. Bununla birlikte, Kilikia'da onun eril formu olarak düşü-

¹⁶ Youtie 1944, 213.

¹⁷ Youtie, Nock'un da benzer şekilde düşündüğünü söyler. Yani Nock'a göre de σύνοδος Σαμβαθική kült pratiklerini Σαμβαθειον da gerçekleştirir. Roberts – Skeat – Nock 1936, 74-79; IGR I.5 1106.

¹⁸ Ayrıca bkz. Gressmann 1920, 1560-1565 ve Beer 1920, 2119-2121.

¹⁹ Youtie, Keldani rahibe Sambethe'nin Yahudi, Mısırlı veya Pers olarak adlandırıldığı gibi Erythraılı olarak da tanımlandığını belirtir, bkz. Youtie 1944, 213, 217. Erythraılı Sibyl de Tanrıça Sibylla'dır ve Erythrai'dan bir sikke üzerinde ΘΕΑ ΣΙΒΥΛΛΑ lejanti ile birlikte görülür, bkz. Imhoof-Blumer 1883, 288, 63.

nülen Θεός Σαμβατιστής kendilerini Σαμβατισταί olarak adlandıran inanları tarafından onurlandırılmıştı. Olasılıkla Θεός Σαμβατιστής Lydia'da Σαβαθικός adıyla tapınım görmekteydi. Diğer taraftan haklarında yeterli bilgiye sahip olmadığımız bu tanrılarla Sambethe arasında bağlantı kurmamızı sağlayacak güçte delile de sahip değiliz.²⁰

Youtie'ye göre, Sambethe ile ilk karşılaştığımızda zaten tanrıların habercisi olan bir Babil rahibesi (sibyl-kâhin) formundaydı ve onun kehânetleri Yunan literatürüne Berossos tarafından çoktan kazandırılmıştı.²¹ Sambethe kültü Anadolu ve Mısır'a gezgin Keldani rahipler tarafından taşınmıştır. Baş rahibeye itaat ve bağlılıklarını işte bu adanmışlıkta bulmak mümkündür.²² Ona göre Berossos, Sambethe'nin öğretilerini Yunan dünyasına tanıttıktan sonra, Yahudiler özellikle onun Babil Kulesi, su baskını gibi kehânetlerini sırf kendi gelenekleri ile ilişkili buldukları için benimседiler. Ama tabii ki kehânetlerdeki pagan unsurları almaktan da özenle kaçındılar. Sambethe'nin kehânetleri Yahudiler üzerinde uzun süre etkili oldu. Öyle ki, Babil kehânetlerinin etkisi Sambethe'nin bir Yahudi rahibesi olarak görülmeye başlamasına ve hatta isminin ve işlevinin de Yahudi düşüncesine göre yeniden yorumlanmasına neden olmuştur.²³ Youtie, bu etkileşimi bir dereceye kadar olağan bulurken, buradan itibaren ileri gidilerek Sambethe'nin, zorlama bir şekilde, Yahudi rahibesine dönüştürüldü-

²⁰ Youtie 1944, 213-214; Paus. 10.12.9.

²¹ Ancak Youtie, bu noktada, Mras ve Geffcken'in de bu iddiayı benimsediğini ama özellikle Schnabel ve Bate'nin buna katılmadığını belirtir. Nitekim, Youtie'ye göre Bate, Sambethe'yi Berossos'un kurguladığı edebi bir varlık olarak görür ki, Pausanias gibi yazarların Sambethe'den Berossos'un kızı olarak bahsetmelerinin nedeni de budur. Daha ayrıntılı bir sunum için bkz. Youtie 1944, 214, not. 30; Bate 1918, 19-20.

²² Youtie, bunu Nock ve Schulze'nin de kabul ettiğini söyler, bkz. Youtie 1944, 214-215; Nock 1933, 82; Schulze 1966, 291.

²³ Fakat Schnabel, Youtie'nin bu yaklaşımını doğru bulmaz ve Yahudi ile Babil rahibelerini kati bir şekilde birbirinden ayırt eder, bkz. Schnabel 1923, 79-93.

ğünü iddia etmektedir. Ona göre, bir de Sambethe'nin ismi Sabbath'dan türetildiğinde onun tasarlanan dönüşümü tamamlanmış olacaktır. O, bu yeni formuyla pagan dünyasındaki eski formu ile karşılaşacak ve ortaya çıkacak olan karışım synkretistik bir sentez olacaktır. Böylelikle Sambethe artık "Sabbath-Tanrısı", hatta neredeyse Yahudi tanrısı olarak kabul edilecekti; halbuki o, Tanrı Sambatistes'in (Θεός Σαμβατιστής) dışıl formu olarak kalabilirdi."²⁴ Böylece Youtie, bir Keldani kültürünün suni bir şekilde Yahudileştirilmeye çalışıldığını ileri sürmektedir.²⁵

Bazı din tarihçileri de, tıpkı Youtie gibi, Tanrı Sambatistes ile Sambethe kültürünü iç içe görmektedirler.²⁶ Ayrıca Youtie'ye göre, Sambathis ile Sambethe özdeş olduğundan, Thyateira'daki *Sambatheion*, Naukratis'deki σύνδοχος ve Karanis'deki *ostrakon* şunu göstermektedir: Sambethe kültüne tapanların bütün Yakın Doğu'da, yani Karadeniz'den Mısır'a kadar olan geniş coğrafyada aktif bir yayılımı bulunmaktaydı. Sambathis, Demeter, Kybele ya da Astarte kadar ünlü bir ana tanrıça olmasa da, en azından dinsel atmosferde dikkate alınmış ve tanınmış bir rahibe olarak onun Thyateira'da bir tapınağı bulunabilir ve küçük bir köy de olsa Naukratis'de ona inananların kurduğu bir dernek (σύνοδος) olabilirdi. Hatta tanrılar dünyasına katılabilir ve onun ismi Karanis'deki bir *ostrakon* üzerinde Artemis, Persephone, Dionysos ve Demeter ile birlikte anılabilirdi.²⁷

²⁴ Youtie 1944, 215. Youtie, burada tanrıça isimlerinin yeniden yorumlanması yoluyla dönüşümünü, Keller'in çalışmasındaki Persephone-Proserpina örneğiyle gösterir. Persephone-Proserpina için bkz. Keller 1981, 238-241. Sabbath'dan Sambethe ve Sabbatistes isimlerinin türetilmesi konusunda bkz. Hicks 1891, 236; Beer 1920, 2119-2121. Ayrıca, Sabathikos isminin Sabbath'dan türetilmesi hakkında bkz. Keil – Premerstein 1911, 118.

²⁵ Youtie 1944, 215.

²⁶ Gressmann 1920, 1560-1565; Beer 1920, 2119-2121 ve Höfer 1965, 264-266.

²⁷ Youtie 1944, 217; Ameling 2004, 146 = TAM V, 2. 1142; IGR I.5 1106; O.Mich I, 657.

II

Fakat Victor Tcherikover, Schulze'nin ortaya atıp Youtie'nin geliştirmeye çalıştığı bu görüşü reddederek, *Sambatheion*'un Yahudi sinagogu olduğunu öne sürmektedir. Bunu temellendirmek amacıyla Yahudi olmayan ama Sambathion ismini taşıyan Mısırlılar üzerindeki Yahudi Sabbath geleneğinin etkisini araştırmıştır. Tcherikover için, bu etkinin anlaşılmasında, Sabbath'dan türetilmiş olan özel isim Sabbathai önemlidir. Ona göre, Eski Yunanca da Sabbathaios veya Sambathaios olarak ifade edilen bu isim, Ptolemioslar Dönemi'nde yalnızca Yahudi Mısırlılar tarafından kullanılmaktaydı. Roma İmparatorluk Devri'nde (özellikle İ. S. 2. yüzyıl) ise bu isim artık Sambathion olarak yazılmaktaydı ve Yahudi olmayan Mısırlılar arasında da oldukça yaygındı. Peki, Roma İmparatorluk Devri'ndeki Yahudi olmayan bu Mısırlılar'ın isimleri nereden gelmekteydi? Acaba bu ismi Sabbath'a inandıkları için mi kullanıyorlardı? Tcherikover bu konuyu çözüme kavuşturmak için sadece Mısır'dakileri değil, aralarında Thyateira yazıtının da olduğu, farklı bölgelerdeki Roma İmparatorluk Devri'ne ait epigrafik materyalin bazılarını incelemiş ve şu tartışmalı tezi ortaya atmıştır: Bu materyallerde görülen “kişi, bina, tanrı, tanrıça ve farklı ülkelerdeki kurumlar İbranice “Sabbath” sözcüğünden türetilen isimlerle adlandırıldılar.”²⁸ Çünkü Tcherikover'e göre, Yahudi Sabbath inancı Yunan-Roma Dünyası'nda da etkili olmuş ve dolayısıyla Yahudi olmayan bazı kişiler de benzer pratikleri benimsemiştir. Demek ki, Sambathion ismindeki kişiler “Sabbath'a inanan paganlardır.” Bu inanç sahipleri kesinlikle Yahudi olamazlar, çünkü “Yahudiler tanrılarını asla ‘Tanrı Sabbath’ olarak adlandırmaz.”²⁹ Tcherikover, Thyateira'daki *Sambatheion*'un isminin de aynı şekilde Sabbath orijinli olduğunu ve bu nedenle *Sambatheion*'un Yahudi sinagogu olarak nitelendirilmesi gerektiğini

²⁸ Tcherikover 1964, 43.

²⁹ Tcherikover 1964, 47. Ayrıca bkz. Harland 2014, 430.

iddia etmektedir. Şimdi Tcherikover'in bu görüşünü detaylandırmaya çalışalım.

Tcherikover, Van der Horst'un da düşündüğü gibi, Iosephos'un *Yahudi Tarihi* adlı eserinde Yahudi synagogunun *Sabbateion* olarak adlandırılmış olduğu gerekçesiyle, Thyateira'daki *Sambatheion* adındaki yapının da bir Yahudi synagogu olabileceğini düşünmektedir.³⁰ Fakat Tcherikover, bu düşünceye şöyle bir yaklaşımla karşı çıkıldığını da belirtir: Yahudi ritüeline göre bir synagog mezarlıkların yakınında bir yere inşa edilemez, çünkü mezarlıklar kirli olarak kabul edilir. Tcherikover, bu yaklaşımı reddederek, *Sambatheion*'un lahdin yakınına değil lahdin *Sambatheion*'un yakınına yerleştirildiğini ve Yahudi inancında synagogların çevresine arada belirli bir mesafenin olması kaydıyla bu tür yapıların yapılmasının yasaklanmadığını dile getirir. Kaldı ki, ona göre, zaten mezarın kirliliği birkaç metre uzaklıkta sona erer. Öte yandan, *Sambatheion*'un Keldani tapınağı olduğu sonucunun, onun Keldani mahallesinde bulunduğu olgusu üzerinden de çıkarılamayacağını iddia etmektedir; çünkü Tcherikover'e göre Keldaniler'in mahallesine yapılan *Sambatheion* değil lahittir. Yani Fabius Zosimos, *Sambatheion*'un yerinden ziyade, lahdin yerini belirlemek istemiştir ve "*Sambatheion*'un yanında" ifadesi yalnızca topoğrafik bir belirleme amacı taşımaktadır. Dolayısıyla, *Sambatheion*'un bir Yahudi synagogu olmasının önünde bir engel yoktur.³¹

Ayrıca Tcherikover, *Sambatheion* ve diğer tartışmalı isimlerin nereden türediğini ve bu isimlerin tercih edilmesinde hangi kültürün etkili olduğunu da ortaya koymaya çalışarak, *Sambatheion*'un bir Yahudi synagogu olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Bunun için iki farklı teoriyi göz önünde bulundurmaktadır. Bunlardan ilki, kendisinin de savunduğu şu görüştür: Söz konusu isimler İbranice Sabbath'dan gelmektedir. Diğer bir

³⁰ Van der Horst 1991, 150.

³¹ Tcherikover 1964, 46.

görüŖ ise, bu isimlerin en azından bazılarının Anadolu lu Tanrıça Sambethe'nin isminden türetildiğini ileri sürmektedir. Tcherikover, Schulze tarafından ortaya atılmış olan ikinci teoriyi reddederek ilkin i öne çıkarır.³²

Tcherikover, yukarıda da ifade edildiği üzere, Sambathaios ya da Sambathion gibi özel isimlerin yanı sıra, Yahudi synagogları için kullanılan “Sambatheion” teriminin de köken olarak Sabbath'dan geldiğini savunmaktadır. Ona göre Schulze, Schürer'in de belirttiği gibi, Sabbath'dan türetilmiş isimler ile Sambethe'den türetilmiş isimleri birbirinden ayıracak bir kriter verememiştir. Ayrıca Tcherikover, Schulze'nin özellikle Sambathion ve Sambation isimlerinin Sambethe'den türemiş olduğuna dair görüşünün de “onun zamanında henüz yayınlanmamış olan *ostraka* ve yazıtlar tarafından tamamıyla çürütüldüğünü” iddia etmektedir.³³ Tcherikover'e göre Sambethe, Sambathe'nin ionik formu olsa bile Sambathe, Sabbath'e özdeştir ve bu isim ise zaten Yahudi rahibesinin adıdır. Anadolu tanrıçası Sambethe'nin Yahudi rahibesi formuna indirgenmeden önce bir isminin olup olmadığını soran Tcherikover, Schulze'nin öncelikli olarak bu soruya cevap vermesi gerektiğini, aksi takdirde Tanrıça Sambethe'nin hiçbir zaman var olmadığını ve onun hakkında söylenen her şeyin aslında bir şekilde tanrılaştırılmış Yahudi rahibesine ait olduğunun kabul edilmesi gerektiği fikrini savunmaktadır.³⁴

Dahası, Tcherikover'e göre, Sambethe adlı bir Anadolu tanrıçasının varlığına dair linguistik bir delil bulunmadığı gibi, “tarihsel, dinsel ve diğer türlü herhangi bir kanıt” da yoktur.³⁵ Tcherikover için söz konusu Anadolu tanrıçasının varlığına dair en güçlü argüman, Thyateira'da Sambethe'ye adanmış bir tapınağın var olduğu iddiasına dayanmaktadır. Fa-

³² Tcherikover 1964, 47.

³³ Tcherikover 1964, 47-48. Tcherikover söz konusu yazıt ve *ostrakon*lar için şu kaynağı gösterir: Tcherikover 1954, 81, not. 11.

³⁴ Tcherikover 1964, 48.

³⁵ Tcherikover 1964, 48.

kat Tcherikover, bu argümanın “metodolojik olarak yanlış” olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre, “bir binanın belli bir tanrıçadan sonra isimlendirildiğini daha baştan varsayıp, ondan sonra bu tanrıçanın var olduğunu, söz konusu binanın bu tanrıçadan sonra isimlendirildiği dayanağı üzerinden kanıtlayamayız.”³⁶ Bu argüman aynı zamanda Thyateira’daki binanın bir Yahudi synagogu olamayacağını da daha baştan varsaymaktadır. Ek olarak, Tcherikover’e göre, lahdin *Sambatheion*’un yanında ve Keldani mahallesinde olduğu ifadesinden, *Sambatheion*’un bir tapınak olduğu sonucunu çıkaramayız; çünkü bu, yazıtın dikkatsizce ve “gelişigüzel” okunup yorumlanmasının sonucudur. Kaldı ki, Keldani rahibesinin tapınağının Anadolu tanrıçasının tapınağı olduğu iddiası temelsizdir, çünkü Keldani rahibesinin tartışmalı Anadolu tanrıçası ile özdeş olduğu fikri henüz kanıtlanmış değildir. Aynı durum, Sabbatistes’in Tanrıça Sambethe’nin *paredrosu* olduğu fikri için de söz konusudur. Öyleyse, ona göre, Sambethe adında bir Anadolu Tanrıçası’nın varlığına dair bir kanıt olmadığından, tanrı Sabbatistes’i de “Sabbath Tanrısı” ile ilişkilendirmek daha makul seçenektir.³⁷

Tcherikover, aynı zamanda, Yahudi rahibesinin Keldani rahibesi üzerinden tanımlanamayacağını da öne sürmüştür. Yahudi rahibesinin Sabbath ile ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünmektedir; çünkü ona göre, Sambethe ismi Sabbath’tan gelir ve Sabbe de bu ismin *hypokoristik* bir formudur. Dolayısıyla, Yahudi rahibesinin kökeninde herhangi bir Anadolu tanrıçası ya da herhangi doğulu bir rahibe aramak boşunadır. Tcherikover için, Yahudi rahibesi özellikle Keldani kehânet ve pratiklerinin et-

³⁶ Tcherikover 1964, 49. Ancak burada Tcherikover’e katılmak güç. Çünkü bu, söz konusu Anadolu tanrıçasının varlığına dair ne Schulze ve Youtie ne de Gressmann tarafından öne sürülen “en güçlü argümandır”.

³⁷ Tcherikover 1964, 49. Bunu destekleyen bir yaklaşım için bkz. Nilsson 1961, 665-666.

kisiyle şekillenerek sonradan var olmuş kutsal bir kimlik değildir.³⁸ Çünkü ne ünlü Berossos efsanesi ne de rahibenin Babil kökenli olduğuna dair kendi beyanı, bu dönüşümün Keldani rahibesinden Yahudi rahibesine doğru bir yönde geliştiğini desteklemektedir. Nitekim Nuh efsanesi bu gelişimin aksi yönde de olabileceğini ima ettiği gibi, Yahudi rahibesinin kimi bir takım Babil özellikleri taşıması da, Yahudilerin Babil geleneklerinden etkilenmiş olmalarının doğal bir sonucu değil, kehânetlerinin inandırıcılığını artırma amacına yönelik bilinçli bir şekillendirme girişiminin ürünüdür.³⁹ Bu nedenle, Yahudi rahibesinin köken olarak öncelikli olduğunu düşünmek gerekir, çünkü Anadolu, Mısır ve diğer bölgelerdeki pagan tapınıncıların Yahudi inanışına ait bir takım pratikleri gerçekleştirdikleri tarihsel bir olgudur. Bunun en önemli göstergesi, Sabbath kutlamalarını yapmalarıdır. Kısacası, Tcherikover için, Yahudi rahibesi Sambethe'nin ismini Sabbath'dan aldığı göz önünde bulundurulursa, pagan inanların hem Sabbath'dan türeyen bazı isimleri niye taşıdıkları hem de Yahudi rahibesi Sambethe'ye tanrıça olarak niçin saygı gösterdikleri açıklanabilir.⁴⁰

III

Fakat Harland, Tcherikover'in Schulze'ye yönelttiği eleştiriye, yani Schulze'nin Sambethe isimli bir Anadolu tanrıçası yarattığı iddiasına katılmaz ve Tcherikover'in Tanrı Sabathikos'tan söz eden Lydia'dan çok önemli iki yazıtı göz ardı ettiğini, hatta bunlardan birisini bildiği halde ye-

³⁸ Tcherikover 1964, 49.

³⁹ Tcherikover 1964, 49-50. Rahibenin söz konusu beyanı için bkz. Geffcken 1902, 3. 808-809. Sambethe'nin kimliğiyle ilgili gerçeği Berossos'un mu, yoksa Nuh efsanesinin mi yansıttığını inceleyen bir çalışma için bkz. Albright 1920, 287-288.

⁴⁰ Tcherikover 1964, 51- 55. Tcherikover'in yaklaşımını özetleyen etkili bir çalışma için bkz. Rees 1966, 256-257.

terince sorgulamadığını belirtir.⁴¹ Harland, aynı zamanda, Tcherikover'in "Sabbatistler ya da Sambatistler (Σαββατισται) Sabbath'a inanan paganlardır" şeklindeki iddiasına da karşı çıkmış, Tcherikover'in Heberdey – Wilhelm'in tanıttığı Sabbatistlere ait bir diğer yazıtın okunuşunun da farkında olmadığını ortaya koymuştur. Çünkü bu yazıt Sambatistlerin Fenike Tanrısı Aithibelos'a yapmış oldukları bir adaktır.⁴²

Ayrıca Harland'a göre Thyateira'daki *Sambatheion*, epigrafik materyallerde kanıtlanan Anadolu veya Lydia tanrısı Sambathikos ya da Sabathikos ile de ilişkilendirilebilir. Lydia, Kilikia ve Naukratis'te tespit edilmiş bazı yazıtlarda Sabathikos (Sambathikos) isminde bir tanrıdan söz edildiği bilinmektedir. Harland, Tcherikover'in Sabbath isminin söylenişini andıran bu ve diğer tanrı/tanrıça ya da bütün kişi isimlerinin Sabbath inancını yansıttığı ve bu nedenle Sabbath'dan türediği iddiasını da reddetmektedir.⁴³ Harland için gerek söz konusu bu yazıtlardaki gerekse diğer ilgili yazılı belgelerdeki "Σ" ile başlayan tartışmalı isimlerin Yahudi tanrısı Sabbath ile ilişkilendirilmesindeki tek dayanak "ses benzerliğidir".⁴⁴ Harland'ın ifadesiyle, "Lydia'dan üç anıt ve Kilikia'dan iki yazıt da dahil, *incelenen yazıtların hiçbirisinde Yahudiliğe özgü olduğunu düşündürecek herhangi bir kültürel pratik ve inanç ya da özel sembol yoktur*."⁴⁵ Böylece Harland, tartışmalı tüm kişi ve tanrı isimlerinin Sabbath inancına dayandığı tezini oldukça makul bir gerekçe temelinde çürütmüştür. Çünkü söz konusu yazıtlarda Yahudi inancını yansıtan hiçbir kanıt gerçekten de bulunmamaktadır.

⁴¹ Harland 2014, 430; Kastolupedion (TAM V, 1. 225; SEG 30: 1389), Kollyda (TAM V, 1. 355).

⁴² Harland 2014, 428, 430; Heberdey – Wilhelm 1896, 67; Hicks 1891, 233-236.

⁴³ Harland 2014, 432-433. TAM V, 1. 225, 355; SEG 30, 1389; Heberdey – Wilhelm 1896, 67; Hicks 1891, 233-236; IGR I.5 1106.

⁴⁴ Harland 2014, 432-433.

⁴⁵ Harland 2014, 433-434.

Thyateira'da bulunan lahit üzerindeki yazıtta da, *Sambatheion* ile Tcherikover'in bahsettiği Sabbath ismi ya da Sabbath inancı arasında herhangi bir bağ kurabilmek için, "ses benzerliği" dışında, Yahudi kültürünü akla getirecek herhangi bir bulgu yoktur. Kaldı ki Peter Herrmann da, *Sambatheion*'un bir Yahudi synagogu olabileceğini öne süren Samuel Krauss'un düşündüğünün aksine, yazıtta geçen "*Sambatheion'un yanında ve Khaldailıların mahallesinde*" ifadesinin, *Sambatheion*'un Keldani tapınağı olduğu görüşünü daha makul kıldığını düşünmektedir.⁴⁶

Keldaniler'in de bir parçası olduğu Babilliler ile Yahudiler arasındaki tarihsel ilişkilere bakılırsa, Yahudi rahibesi Sambethe ve Keldani rahibesi Sambethe arasındaki bağlantının, Tcherikover'in kurguladığı şekilde değil, Youtie'nin karakterize ettiği biçimde olduğu görülür. Özellikle Yeni Babil Devri'nde Babilliler ile Yahudiler çeşitli vesileler ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bir Keldani (Khaldaiyalı) olduğu düşünülen ve İ. Ö. 7. yüzyılda Yeni Babil Krallığı'nı kurmuş olan Nabopolassar'dan itibaren Babilliler sınırlarını, içerisine Mısır ve Kudüs'ü de alacak şekilde genişletmişlerdi. Nitekim II. Nebukhadnezar'ın generali Nebuzaradan tarafından İ. Ö. 6. yüzyılın başlarında daha önce de birkaç kez kuşatılmış olan Kudüs'ün ele geçirilmesi, iki toplum arasındaki kültürel etkileşimin başlamasına da neden olmuştur.⁴⁷ Sosyal ve kültürel açıdan Sümer, Akkad ve Persli unsurları da özümsemiş olan Babil kültürü, özellikle bilim, din, sanat ve edebiyat başta olmak üzere birçok alanda Yahudi anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁴⁸

Keldaniler (Khaldai) Yeni Babil Dönemi'nde yalnızca siyasi bakımdan değil, kültürel açıdan da oldukça etkiliydi ve hatta bu devirde Khal-

⁴⁶ Krauss 1922, 26; Herrmann 1989, 406. Herrmann'ın bu düşüncesine katılan Harnack, Keldani rahibesi Sabbe'nin, yani Sambethe'nin Thyateira'da bir tapınağına sahip olduğunu belirtir, Harnack 1923, 415.

⁴⁷ Arnold 1994, 60-66; İplikçioğlu 1990, 56.

⁴⁸ Arnold 1994, 74.

daia Babil demektir. İsimlerini Assur dilinde Kaldü anlamına gelen anayurtlarından almış olan Keldaniler, Mesopotamia'nın güneyi ve Basra körfezinin kuzey doğusunda kabileler halinde yaşayan Semitik bir halktı.⁴⁹ Keldaniler, astronomi, matematik ve kâhinlikte oldukça ileri gitmiş ve bu alanlardaki bilgeliklerini Ortaçağ'a kadar sürdürmüşlerdir. Şiirsel formda yazılmış olan ve İ. S. 2. yüzyıldan bugüne sadece parçalar halinde kalan Keldani Kehânetleri, Keldani düşüncesi ve bilgeliğini ortaya koyan felsefi nitelikli çalışmalardır. Bu kehânetler, Pers ve Babil kültürüne ait fikirlerin Yeni Platoncu anlayışlarla sentezlenmesinden ibarettir. Belki de bundan dolayı Porphyrios ve özellikle Plotinos gibi Yeni Platoncu filozoflar, bu kehânetleri kendi varlık ve evren anlayışları bakımından değerli bularak çalışmalarında yer vermişlerdir. Daha başka birçok Yunanlı düşünürü de etkilemiş olan Keldaniler İncil'de de çok defa geçer. Hatta Keldani kültürü ile Eski ve Yeni Ahit'in de dahil olduğu "Yahudi bilgelik literatürü" önemli paralellikler gösterir.⁵⁰ Öyleyse, Thyateira'daki *Sambatheion*'un, ismini Yahudi Sabbath'dan değil Anadolu tanrıçası Sambethe'den alan ve bir Keldani rahibesi olan Sambethe'ye ait bir tapınak olması doğaldır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

Antik Kaynaklar

Josephus,
<i>Antiquities</i>	Josephus, <i>Jewish Antiquities</i> , Volume VII, Books 16-17, çev. R. Marcus – A. Wikgren, Cambridge 1963 (The Loeb Classical Library).
Paus.	Pausaniae, <i>Graeciae Descriptio</i> , Vol. IV, Çev.

⁴⁹ Rogers 1902, 662; Mead 1992, 11-12. Hellenistik Devir'de "Khaldaialı" terimi "matematikçi" ve "astrolog" anlamına gelmekteydi. Eğitimli kişi anlamına da gelen bu terimin farklı dönemlerdeki kullanımı ve Keldani kehânetleri ile ilişkisini açıklayan bir çalışma için bkz. Viglas 2016, 172-177.

⁵⁰ Arnold 1994, 43,74; Majercik 2001, 265-266; McMinn 1956, 201-204; Mead 1992, 10-20.

W. H. S. Jones, Cambridge 1935 (The Loeb Classical Library).

Modern Kaynaklar

- Albright 1920 W. F. Albright, The Goddess of Life and Wisdom, The American Journal of Semitic Languages and Literatures 36/4, 1920, 258-294.
- Ameling 2004 W. Ameling, Inscriptiones Judaicae Orientis II: Kleinasien, Tübingen 2004.
- Arnold 1994 B. T. Arnold, Babylonians, şurada: A. J. Hoerth – G. L. Mattingly – E. M. Yamauchi (ed.), Peoples of the Old Testament World, Michigan 1994, 43-75.
- Bate 1918 H. N. Bate, The Sibylline Oracles III-V, New York-Londra 1918.
- Beer 1920 G. Beer, RE I A 2, 1920, 2119-2121, s.v. Sambethe.
- CIJud Corpus Inscriptionum Iudaicarum
- Feldman 1993 L. H. Feldman, Jew and Gentile in the Ancient World: Attitudes and Interactions from Alexander to Justinian, Princeton 1993.
- Geffcken 1902 J. Geffcken, Komposition und Entstehungszeit der Oracula Sibyllina, Leipzig 1902.
- Gressmann 1920 H. Gressmann, RE I A 2, 1920, 1560-1565, s.v. Sabbatistai.
- Harland 2014 P. A. Harland, Greco-Roman Associations: Texts, Translations, and Commentary, Vol. II: North Coast of the Black Sea, Asia Minor, Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 204, Berlin-Boston 2014.
- Harnack 1923 A. von Harnack, The Sect of the Nicolaitans

- and Nicolaus, the Deacon in Jerusalem, *The Journal of Religion* 3, 4, Londra 1923, 413-422.
- Heberdey – Wilhelm 1896 R. Heberdey – A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, *Denkschriften (DAW)*, 44/6, Viyana 1896.
- Herrmann 1989 P. Herrmann, *Tituli Lydiae (TAM V, 2)*, Viyana 1989.
- Hicks 1891 E. L. Hicks, *Inscriptions from Western Cilicia*, *JHS* 12, 1891, 225-273.
- Höfer 1965 O. Höfer, *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, IV-V, (Ed. W. H. Roscher), Hildesheim 1965, 264-266, s.v. Sabbe.
- HTR *The Harvard Theological Review*
- IGR *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*
- Imhoof-Blumer 1883 F. Imhoof-Blumer, *Monnaies Grecques*, *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen* 14, Amsterdam 1883.
- İplikçioğlu 1990 B. İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları I*, İstanbul 1990.
- JHS *The Journal of Hellenic Studies*
- JRS *The Journal of Roman Studies*
- Keil – Premerstein 1911 J. Keil – A. von Premerstein, *Bericht über eine Reise in Lydien ausgeführt 1908*, *Denkschriften Wien* 54/2, Viyana 1911.
- Keller 1981 O. Keller, *Lateinische Volksetymologie und Verwandtes*, Leipzig 1981.
- Krauss 1922 S. Krauss, *Synagogale Altertümer*, Berlin 1922.
- Majercik 2001 R. Majercik, *Chaldean Triads in Neoplatonic*

- Exegesis: Some Reconsiderations, *The Classical Quarterly* 51/1, 2001, 265-296.
- McMinn 1956 J. B. McMinn, *Fusion of the Gods: A Religio-Astrological Study of the Interpenetration of the East and the West in Asia Minor*, *Journal of Near Eastern Studies* 15/4, 201-213.
- Mead 1992 G. R. S. Mead, *The Chaldaean Oracles I*, Londra 1992.
- Nilsson 1961 M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion II*², *Handbuch der Altertumswissenschaft*, Münih 1961.
- Nock 1933 A. D. Nock, *Conversion: The Old and the New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*, Cambridge 1933.
- O.Mich I Greek Ostraca in the University of Michigan Collection, I: L. Amundsen (ed.), *Greek Ostraca in the University of Michigan Collection*, *University of Michigan Studies, Humanistic Series* 34, Ann Arbor 1935.
- RE Paulys *Real Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft*
- Rees 1966 B. R. Rees, Review: *Corpus Papyrorum Judaicarum* by V. A. Tcherikover, *JRS* 56/1-2, 1966, 256-257.
- Roberts – Skeat – Nock 1936 C. Roberts – T. C. Skeat – A. D. Nock, *The Guild of Zeus Hysistos*, *HTR* 29, 1936, 39-88.
- Rogers 1902 R. W. Rogers, *The Jewish Encyclopedia*, 1902, 661-662, s.v. Chaldea.
- Rycaut 1679 P. Rycaut, *The Present State of the Greek and Armenian Churches*, Londra 1679.
- Schnabel 1923 P. Schnabel, *Berossos und die Babylonisch-*

- Hellenistische Literatur, Leipzig 1923.
- Schulze 1966 W. Schulze, *Samstag*, *Kleine Schriften*, (ed. W. Wissmann), Göttingen 1966, 281-296.
- Schürer 1973 E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, 3, 1 (rev. eds. G. Vermes – F. Millar – M. Goodman), Edinburgh 1973.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecum
- Stern 1984 M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism 3: Appendixes and Indexes*, Kudüs 1984.
- TAM Tituli Asiae Minoris
- Tcherikover 1954 V. A. Tcherikover, *The Sambathions*, *Scripta Hierosolymitana* 1, 1954, 78-98.
- Tcherikover 1964 V. A. Tcherikover, *The Sambathions* (*Corpus Papyrorum Judaicarum* 3), Cambridge 1964, 43-87.
- Trebilco 1991 P. R. Trebilco, *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge 1991.
- Van der Horst 1991 P. W. Van der Horst, *Ancient Jewish Epitaphs*, Kampen 1991.
- Viglas 2016 K. S. Viglas, *Chaldean and Neo-Platonic Theology*, *Philosophia* 14, 2016, 171-189.
- Youtie 1944 H. C. Youtie, *Sambathis*, *HTR* 37/3, 1944, 209-218.
- Ziebarth 1896 E. Ziebarth, *Das Griechische Vereinswesen*, Stuttgart 1896.